

Slobodan Cvejić,¹
Irena Petrović,²
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Beogradu

Originalni naučni rad
UDK: 331.105.24:331.107.8(82); 658.8(82)
Received: 16.9.2014.
DOI: 10.2298/SOC1403239C

OČUVANJE ZAPOSLENOSTI PUTEM RADNIČKOG SAMOUPRAVLJANJA: SLUČAJ OPORAVLJENIH PREDUZEĆA U ARGENTINI

**Keeping on Employment Through Workers' Self-
Management: the Case of the Argentinian Empresas
Recuperadas**

**Mantenimiento del Empleo a Través de la Autogestión
Obrera: El Caso de las Empresas Recuperadas en
Argentina**

APSTRAKT Produblјivanje ekonomske krize u Argentini krajem 90-ih i početkom 2000-ih uz drastičan pad nacionalnog dohotka, visoke stope inflacije, masovnu nezaposlenost stanovništva pratila je pojava preduzeća koja su oporavili njihovi radnici (špan. *Empresas recuperadas por sus trabajadores – ERT*), firmi preuzetih u stečajnom postupku od strane radnika organizovanih na principima samoupravljanja i u pravnoj formi kooperativa. Njihova pojava, međutim, bila je uslovljena i određenim istorijskim uspostavljenim obrascima, poput tradicionalnog državnog intervencionizma, dugoročnog postojanja sindikalnih organizacija, duboke ukorenjenosti radničkih borbi, razvijenim oblicima kooperativizma i sl. Na osnovu rezultata poslednjeg istraživanja, u Argentini danas postoji više od 300 ERT koja zapošljavaju preko 13000 radnika (Ruggeri et al 2014).

Osnovni cilj rada je da se ukaže na najznačajnije ekonomske i društvene pretpostavke pojave ERT tokom poslednje dve decenije. Pored toga, ovde se nastoji da se na osnovu rezultata istraživanja ERT koja su realizovana u poslednjih deset godina i istorijske analize normativno-institucionalnog okvira ukaže na način na koji su zakonski i institucionalni okvir uslovlili oblike i domete razvijenosti ERT.

KLJUČNE REČI oporavljena preduzeća, radničko samoupravljanje, Argentina, ekonomska kriza, pravni i institucionalni okvir

---

1 scvejic@sbb.rs

2 irena.petrovic@f.bg.ac.rs

ABSTRACT *The phenomenon of ERTs in Argentina (Empresas recuperadas por sus trabajadores) gains popularity from the financial crisis years of 1999–2002. The resulting drastic fall in gross national product, high rates of inflation, increased levels of unemployment, poverty etc., reflected the severe weaknesses and limitations of the neoliberal institutions in Argentina. This phenomenon was also determined by specific historical patterns, such as the state interventionism, a long tradition of trade unionism and workers' struggles as well as a long and extensive tradition of cooperativism. According to the latest survey, there are more than 300 ERT in Argentina (311), employing over 13.000 workers. (Ruggeri et al 2014). The survey results show that 95% of the ERT are self-organized under the organizational and legal framework of workers' cooperatives.*

The main objective of this paper is to provide a political economic and social overview of the rise and establishment of ERTs in Argentina over the past two decades. Moreover, the legal and institutional preconditions that significantly encourage, limit, and condition the scope of workers' cooperatives, will be analyzed. In this analysis we will rely on the results of research on ERT that have been done in last 10 years, as well as on historical analysis of legal and institutional framework.

KEY WORDS: *Argentina's worker-recovered factories, self-management, economic crisis, legal and institutional framework*

RESUMEN: *Las empresas recuperadas por sus trabajadores (ERT) son un fenómeno relativamente reciente en Argentina y estrechamente relacionado con los efectos de la crisis económica (1999–2002). Entre otras cosas, la aparición de las ERT está directamente conectado con el cierre masivo de industrias y la consecuente desocupación de millones de trabajadores. Esto significa que es prácticamente imposible separar el surgimiento de las empresas recuperadas en Argentina sin comprender las consecuencias sociales y económicas de las políticas neoliberales (la drástica caída del Producto Interno Bruto (PIB), altas tasas de inflación, desempleo, el riesgo de pobreza). Al mismo tiempo, es importante tener en cuenta que este fenómeno se enlaza con las luchas del movimiento obrero y larga tradición de poderosos sindicatos, con la vieja tradición del cooperativismo etc., en las cuales debemos contextualizar y analizar las empresas recuperadas.*

De acuerdo a los datos de cuarto relevamiento nacional, en la actualidad las más de 300 empresas recuperadas en el país ocupan a unos 13000 trabajadores (Ruggeri et al 2014). Las ERT se encuentran diseminadas en todo el país y entre variados rubros de la estructura productiva y de servicios. También, según los datos, casi toda las ERT se organizan bajo el marco legal de una cooperativa de trabajo.

El objetivo de este artículo es señalar algunas de las principales condiciones económicas y sociales de aparición de las ERT en las últimas dos décadas. Además cabe señalar que el marco legal e institucional han creado condiciones favorables para el desarrollo de las ERT en Argentina. En este sentido, análisis del marco legal e institucional también es lo que nos interesa puntualizar en este artículo.

PALABRAS CLAVES: *Las empresas recuperadas por sus trabajadores (ERT), Argentina, la crisis económica, el marco legal e institucional*

UVOD

Predmet ovog rada su argentinska preduzeća oporavljena od strane njihovih radnika (*špan. Empresas recuperadas por sus trabajadores – ERT*), koja su nastala kao specifičan odgovor zaposlenih u privatnim firmama na mogućnost gubitka zaposlenja zbog odlaska mnogih preduzeća u stečaj tokom duboke finansijske krize u Argentini 2001–2002. godine. Ova preduzeća su nastajala tako što su radnici kolektivnom akcijom sprečavali iznošenje sredstava za proizvodnju i promenu namene prostora u kojima je smešteno preduzeće u stečaju, obnavljali proizvodnju ili pružanje usluge i pregovarali sa centralnim, provincijskim i lokalnim vlastima o rešenjima koja će omogućiti da preduzeća nastave da posluju. Preduzeća su obnavljana u formi radničkih kooperativa koje su preuzimale upravljanje imovinom pod stečajem, u početku suprotno zakonu o stečaju, a kasnije u skladu sa njegovim modifikovanim rešenjima ili na bazi jednokratnih odluka odgovarajućih instanci vlasti (provincijskih ili nacionalnih). U skladu sa univerzalnim kooperativnim načelima u oporavljenim preduzećima je uspostavljano radničko samoupravljanje tako što je skupština zadrugara donosila sve odluke važne za organizaciju i poslovanje preduzeća, a svi zaposleni imali mogućnost direktnog učešća u odlučivanju i jednaka prava u raspolaganju imovinom koja je sticana naknadno i nije ulazila u stečajnu masu.

Tokom i nakon ove krize osnivanje ERT je naraslo u talas i poprimilo organizacione i akcione karakteristike (međusobno povezivanje, oslanjanje na lokalnu zajednicu, kolektivno pregovaranje) koje ga profilisu kao društveni pokret. Argument više u ovom pravcu je činjenica da posle prvih slučajeva 'okupacije' preduzeća u stečaju od strane njihovih radnika, zasnovanih na pukom interesu radnika i njihovih porodica da očuvaju zaposlenost i prihode, novi slučajevi osnivanja ERT dobijaju naglašen ideološki karakter kroz isticanje širih društvenih ciljeva kao što su zaštita radničkih prava, borba protiv otuđenja rada, socijalna pravda i sl. Preduzeća koja su oporavili radnici u suštini nude novu alternativu za reorganizovanje procesa rada u uslovima argentinske krize neoliberalnog finansijskog kapitala. Preciznije, radničke kooperative predstavljaju inovaciju koja teži komunitarijanskim, kooperativnim i direktno-demokratskim vrednostima i praksama koje učvršćuju koncept *autogestión* (samoupravljanje)³ (Vieta, 2010). Procenjuje se da danas ovih preduzeća ima više od 300 širom Argentine i u različitim granama industrije i da ona zapošljavaju više od 13000 radnika. Ova vrsta preduzeća se javlja i u drugim zemljama Latinske Amerike (Brazil, Urugvaj, Čile, Kolumbija), ali u znatno manjem broju. Analiza uspešnog spašavanja poslovanja koje su demonstrirala ERT u Argentini tokom jedne od najgorih ekonomskih kriza može pružiti važne lekcije, jer ovi primeri pokazuju ekonomsku živost kooperativnog modela proizvodnje.

Cilj ovog rada je da kroz kratak prikaz ključnih momenata ekonomske istorije Argentine prikaže nastanak i međusobno povezivanje činilaca koji su doveli do nastanka pokreta oporavljenih preduzeća i koji mogu da objasne njegovo širenje i šanse za opstanak u jednoj kapitalističkoj privredi u krizi.

3 Nije na odmet naglasiti da je ovo autohtono samoupravljanje različito od 'oktroisanog' samoupravljanja u socijalističkoj Jugoslaviji.

Nastanak ERT je bio zavisan od pređenog puta. On je ukorenjen u višedecenijskoj tradiciji radničkog kooperativizma u Argentini i snažnom političkom uticaju sindikalnog pokreta, dva faktora koja su doprinela reprodukciji kulture solidarnosti i zajedništva. S druge strane, nastanak ovog specifičnog oblika radničke kooperative bio je iniciran specifičnim iskustvima sistema izloženog oštroj finansijskoj krizi⁴. S jedne strane, postojali su pozitivni zakoni i institucije koje su regulisale ovaj problem i činile normativni okvir za ekonomsku aktivnost u uslovima stečaja, a sa druge strane, postojali su brojni akteri koji su isticali svoje interese, često sa приметnom političkom artikulacijom. O ovim ekonomski, političkim, socijalnim i kulturnim determinantama nastanka i razvoja ERT će biti više reči u nastavku teksta.

Ekonomске i socijalne pretpostavke nastanka ERT u Argentini

Makroekonomska kretanja

Da bi se izlaganje o pojavi ERT u Argentini moglo što potpunije kontekstualizovati, neophodno je na samom početku osvrnuti se na istorijski period koji je prethodio njihovom uspostavljanju. Jasno je, međutim, da se ova rasprava koja bi morala da obuhvati veoma dug istorijski period ovde mora ograničiti na izlaganje najopštijeg karaktera. Zapravo, cilj narednog izlaganja nije iscrpna analiza veoma složenih ekonomskih i političkih kretanja u Argentini u poslednjih sto godina, već se na ovaj način nastoje skicirati faze ekonomskog i političkog života koje predstavljaju neophodan interpretativan obrazac za proučavanje kako ranijih sporadičnih slučajeva preuzimanja fabrika (već tokom 50-ih), tako i pojave današnjih ERT.

Ukoliko se pogledaju ekonomski pokazatelji za Argentinu krajem XIX i početkom XX veka, može se videti da se radilo o jednoj od najbrže rastućih ekonomija sveta. Tako je već u periodu od 1870. do 1913. Argentina imala jednu od najvećih stopa rasta BDP-a na svetskom nivou, sa prosečnom stopom godišnjeg rasta od 2.5%, tri puta većom od SAD-a u istom periodu (Gonzales Berlando de Quiros 2014: 214). Ovakav ekonomski rast zemlje bio je podstaknut značajnim izvozom poljoprivrednih proizvoda, s jedne, i stranim investicijama (pre svega britanskim), s druge strane (Cavarozzi 2014: 234)⁵. Rast investicija beležio se kako u poljoprivrednom tako i u infrastrukturnom i transportnom sektoru. Iako se prva faza ekonomskog razvoja Argentine zasnivala na poljoprivrednoj proizvodnji, prosečan rast investicija u industrijski sektor je već početkom proteklog veka bio na zavidnom nivou: u periodu od 1920. do 1930. zabeleženi rast bio je najveći u istoriji Argentine na period od 10 godina (bar do 60-ih) (Di Tella y Zymelman, 1967 nav. prema López 2006:97). Shodno tome,

4 Na ovom mestu valja naglasiti da 'tradicionalne' radničke kooperative gledaju na ERT kao na specijalan oblik ekonomskog aktera i uglavnom ih ne smatraju srodnim sebi.

5 Tako je, npr., prema podacima INDEC-a (Instituto Nacional de Estadística y Censos), 1903. zabeležen rast poljoprivrednog sektora od 23.9%, dok je sektor industrije postigao rast od 10.2%.

ovo je bio period osnivanja velikog broja preduzeća i konstituisanja argentinske radničke klase.

Gotovo da je nepotrebno navoditi opšte poznate činjenice o efektima svetske-ekonomske krize u periodu između kraja dvadesetih i polovine tridesetih godina XX veka na ekonomski razvoj zemalja⁶. Ono što, međutim, svakako treba pomenuti jeste da je nakon ovog perioda Argentina nastavila da beleži visoke stope rasta (Cavarozzi 2014: 258).

Model ekonomskog razvoja zemlje u periodu od 1930. do 1976. poznat je kao *model supstitucije uvoza* (špan. *Modelo de substitución de importaciones* ili *Industrialización por Sustitución de Importaciones* (ISI)) (López 2006; Clark et al 2012: 199–200). Ukratko, osnovne karakteristike ovog modela razvoja bile su usvajanje ekonomskih mera orijentisanih na stimulisanje rasta industrijskog sektora, pa tako tokom 30-ih i 40-ih godina prošlog veka dolazi do promene ekonomske strukture zemlje. Naime, iako je učešće poljoprivrednog sektora u nacionalnom dohotku i dalje bilo značajno, dinamički centar akumulacije kapitala sve više je bio u industrijskom sektoru, koji je postao vodeći sektor ekonomskog razvoja Argentine. Rostow početak industrijskog razvoja zemlje smešta u 1935. godinu, i kako navodi, na osnovu popisnih podataka, stepen industrijskog razvoja između 1935. i 1938. bio je približno jednak stopama rasta između 1914. i 1935. (nav. prema Murmis i Portantiero 2012: 60). Beleži se da je industrijska proizvodnja 1939. u odnosu na godine krize uvećana za čitavih 50% (Cavarozzi 2014: 258), dok se broj industrijskih objekata povećao sa 38.456 u 1935. na 86.440 u 1946. (James 2005: 20). Istovremeno, promene koje su zahvatile ekonomsku sferu bile su praćene odgovarajućim promenama u društvenoj strukturi Argentine: u periodu od 1935. do 1946. broj industrijskih radnika povećao sa 435.816 na 1.056.673 (Ibid).

Period supstitucije uvoza bio je obeležen dominantnom regulacionom ulogom države. Osnivanje velikog broja državnih preduzeća, poput YPF (naftna kompanija), SOMISA i Altos Hornos Zapla (čeličana), Petroquímica General Mosconi (petrohemija) i velikog broja preduzeća u oblasti telekomunikacija, transporta i energetike bilo je deo ovog procesa (López 2006:133). Izrazito snažne etatizacijske tendencije bile su naročito pojačane od 1945. kada je ekonomska politika zemlje podrazumevala dominantnu orijentisanost na domaće tržište i to u uslovima postojanja visokih carinskih barijera slobodnoj trgovini. Uz to, ovaj period bio je obeležen snažnim merama ekonomske politike koje su bile orijentisane na postizanje kejnzijanskog ideala – stanja pune zaposlenosti.

Međutim, kako naglašava Díaz Alejandro, usvajanje mera ekonomske politike orijentisanih na domaće tržište bilo je direktno povezano sa redistributivnim etatizmom promovisanim od strane peronističkih vlada, koji je u uslovima globalnog zaostajanja argentinskih industrijskih preduzeća (u pogledu produktivnosti, nivoa tehničke opremljenosti, visokih troškova rada) otežavao

6 U periodu od 1930. do 1932. Argentina je zabeležila negativan ekonomski rast (1930, -3.0%; 1931, -8.5%, 1932, -4.4%) (INDEC).

formiranje kompetitivnog industrijskog sektora (Díaz Alejandro 1975)). Uz to, ekonomija Argentine će tokom ovog perioda ostati jedna od najzatvorenijih ekonomija sveta. Na ovom mestu mora se imati na umu ideološka orijentacija vladajuće strukture, koja je bila poznata kao "treći put" između socijalizma i kapitalizma: nastojeći da se razvije na „sopstvenim snagama” i odupre uticaju velikih svetskih sila, ideologija peronističkog režima mogla se razumeti kao istovremeno neprijateljski raspoložena prema komunizmu i demokratskom liberalizmu (prema Zanatta 2014: 285).

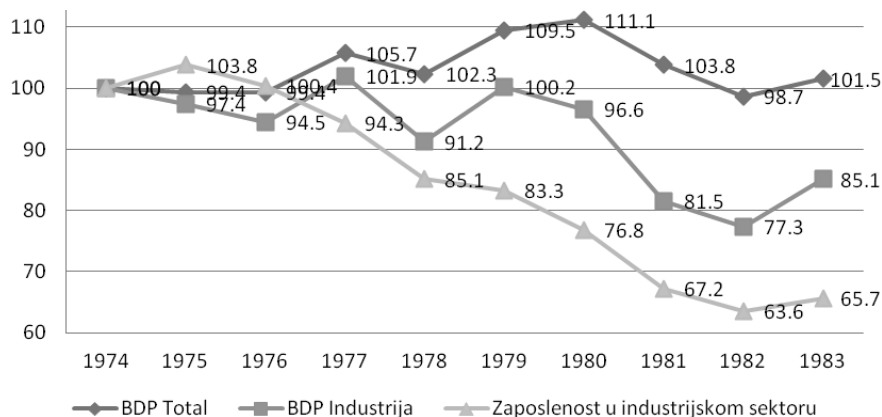
Ukratko, model supstitucije uvoza, bez obzira što je omogućio visoke stope rasta, nije bio praćen merama ekonomske politike koje su podsticale tržišnu konkurenciju, inovaciju i proizvodnu efikasnost. Zapravo, u osnovi modela supstitucije uvoza nije postojao ni jasan konsenzus oko poželjnog modela razvoja, što se posebno ogledalo u diskusijama o poželjnosti produbljivanja procesa industrijalizacije zemlje ili pak u vezi sa akterima ovog procesa (javna preduzeća, multinacionalne kompanije, velike domaće firme, mala i srednja preduzeća) (López 2006:130).

Opšte uzev, ukupne performanse razvoja Argentine tokom celokupnog perioda supstitucije uvoza bile su relativno slabe uprkos široko prisutnoj percepciji da je Argentina prolazila kroz zlatno doba (*Edad de oro*) sa najvećim stopama rasta proizvodnje i investicija u svojoj istoriji, i to u uslovima pune zaposlenosti i stalnog poboljšanja uslova života stanovništva (López 2006).

Na ovako oslabljene osnove privrede nadovezao se period vojne diktature (1976–1983) koji je u nastojanju da brzo popravi ekonomski položaj zemlje dodatno slabio njenu privrednu strukturu na dugi rok. Period vojne diktature bio je obeležen sprovođenjem mera uravnotežavanja (prilagođavanja) platnog bilansa u cilju smanjenja inflacije i poboljšanja spoljne pozicije ekonomije Argentine. Godine 1979. dolazi do uvođenja novog ekonomskog programa koji je zasnovan na tzv. „monetarnom pristupu platnom bilansu” kojim se nastojala izjednačiti stopa domaće inflacije sa međunarodnom. Uz antiinflatorne mere, aprecijaciju pezosa, deregulaciju i liberalizaciju spoljno-trgovinskog poslovanja i početak privatizacije brojnih državnih preduzeća, zabeležene su pozitivne stope rasta tokom prvih godina ovog perioda (Dijagram 1) (Lopez 2006: 185). Dolazi do rasta offset investicija čime su znatno povećane investicije u finansijski sektor koje su bile daleko profitabilnije od investicija koji bi mogao pružiti već ionako oslabljen industrijski sektor (Azpiazu i Schorr 2010: 26–27). Kako se ističe „počev od ovog momenta finansijski sektor počeo je da igra hegemonističku ulogu u apsorpciji i preraspodeli resursa” (Azpiazu i Schorr 2010: 26).

Kao što se može videti na Dijagramu 1, tokom perioda od 1974. do 1983. zapaža se gotovo konstantan pad, kako industrijske proizvodnje, tako i ukupne zaposlenosti u industriji, a za oba pokazatelja stope su bile najniže 1982. Osim toga, u analiziranom periodu dolazi i do pada učešća industrijske proizvodnje u ukupnom BDP-u, i to sa 26.9% na 23.8%.

Dijagram 1. Kretanje BDP-a, industrijske proizvodnje i zaposlenosti u industriji, 1974–198, 1974=100

Izvor: Azpiazu i Schorr 2010: 30

Mere neoliberalne ekonomske politike nisu jednako pogodile sve grane industrije. Tekstilna industrija i industrija prerade drveta su najviše bile pogođene krizom tokom 70-ih i 80-ih. Značajan pad zabeležen je i u slučaju mašinske i grafičke industrije, dok su jedini sektori koji su zabeležili rast tokom ovog perioda (doduše skroman) bili hemijska industrija i metalurgija (El Banco Central de la República Argentina (BCRA); Azpiazu i Schorr 2010:32).

Prikazani podaci nedvosmisleno pokazuju da je reč o dubokoj sektorskoj krizi koja je dovela do razaranja značajnog dela industrijskog sektora, kao i uklanjanja osnovnih „stubova” na kojima je sve do tada bio strukturisan *model supstitucije uvoza* (Azpiazu i Schorr 2010:33). Tokom ovog perioda zabeležen je i visok rast spoljnog duga koji je krajem perioda vojne diktature (1983) dostigao iznos od čak 45.1 milijardu dolara (Comisión Económica para América Latina (CEPAL), BCRA y Ministerio de Economía).

Ovakva ekonomska situacija je predstavljala realni okvir u kojem je pokrenut novi talas demokratizacije zemlje. Stoga nije čudo da je period posle pada vojne diktature i ponovnog dolaska peronista na vlast 1983. godine bio i dalje obeležen ekonomskom nestabilnošću. U cilju smanjenja visoke stope inflacije sredinom osamdesetih (1985) nova vlada uvodi heterodoksn stabilizacioni program ‘Plan austral’ (1985) koji je omogućio zadržavanje niske stope inflacije. Međutim, do kraja osamdesetih i ovo se značajno izmenilo. Zabeležen je dalji pad industrijske proizvodnje, rast spoljnog duga (koji je 1989. iznosio 65.3 milijardi dolara), rast inflaciji, konačno, prerastanje visoke stope inflacije u hiperinflaciju koja je 1989. iznosila 200% mesečno⁷. Ugroženost širokih slojeva stanovništva, uz navedene makroekonomske karakteristike, dovela je do masovnih demonstracija, ostavke tadašnjeg predsednika Raula Alfonsina i dolaska na vlast Karlosa Menema 1989. godine.

⁷ Tokom ovog perioda došlo je do snažnog procesa deindustrijalizacije. U periodu od 1975. do 1990. zabeležen je pad industrijske proizvodnje od 25% (Lopez 2006:185).

Značajne strukturne reforme koje su se zasnivale na usvajanju načela Vašingtonskog konsenzusa (privatizacija, restrukturiranje, otvaranje prema svetskom tržištu) obeležile su početak 90-ih godina u Argentini. Ovim je argentinsko društvo, koje je do tada najvećim delom bilo isključeno iz globalne reprodukcije kapitala, integrisano u opšti proces svetske kapitalističke proizvodnje. Iako je početkom 90-ih zabeležen rast BDP, pad inflacije i porast proizvodnje, ekonomija ove zemlje i dalje je bila opterećena problemima poput deficita tekućeg računa platnog bilansa, niske stope domaće štednje, fiskalnog deficita itd. (Lopez 2006: 187–188). Kako bi se postigla stabilnost kursa domaće valute i opšta privredna stabilnost zemlje 1991. godine donet je Zakon o konvertibilnosti valuta kojim je uveden režim fiksnog deviznog kursa, čime je argentinska valuta pesos fiksirana za dolar u odnosu 1:1, i tako je inflacija znatno smanjena (npr. inflacija je 1993. iznosila samo 7.4%). U periodu od 1991. do 1994. zabeležen je prosečan privredni rast od 7.9% godišnje (INDEC). Međutim, uspostavljanje pariteta između argentinskog pesos i američkog dolara dovelo je do zatvaranja velikog broja industrijskih objekata, čineći bukvalno neodrživom industrijsku proizvodnju koja više nije bila u mogućnosti da opstane pred masovnim talasom jeftine uvozne robe, koja je postala svima dostupna, uključujući i proizvode prehrambene industrije, gde je zemlja imala istorijsku komparativnu prednost (Ruggeri 2014:30). Na osnovu ekonomskih pokazatelja može se videti da je industrijski sektor u poređenju sa ostalim privrednim granama dostigao najveći pad: podaci o relativnom učešću industrijskog sektora u ukupnom GDP-u između 1989. i 1998. pokazuju pad sa 18.8% na 17.4%, dok je ta stopa 2001. dospela na svega 15.3% (Azpiazu y Schorr 2010:149).

Na socijalno-ekonomskom planu druga polovina 90-ih bila je obeležena dramatičnim padom društvenog proizvoda i masovnom nezaposlenošću. Dok je stopa nezaposlenosti početkom 90-ih bila ispod 10%, 1996. dostigla je čak 18.4%. Uzroci ovako visoke ekonomske nestabilnosti u ovom periodu mogu se tražiti u efektima finansijskih kriza i to najpre krize u Meksiku (1994. do 1995.) poznatije kao „Tekila kriza” i Azijske krize koja je usledila nešto kasnije (1997–1999) i koja se brzo prenela i na druge kontinente. Rezultat je to da je 1999. godine u Argentini zabeležena deflacija od 2% i negativan privredni rast od –3.4% (INDEC). Već sam nagoveštaj krize doveo je do smanjenja investicija i početka „bekstva kapitala” iz zemlje.

Početkom januara 2002. godine vlada Eduarda Alberto Duhalde donosi odluku o prelasku na fluktuirajući devizni kurs. Narednih meseci argentinska valuta pesos naglo gubi vrednost, što dovodi do ubrzanog rasta inflacije. U toku 2002. godine Argentina je ostvarila negativan privredni rast u iznosu od –10.9%. Nezaposlenost je na kraju godine iznosila 21.5% iako je samo dve godine ranije bila 15% (INDEC). Posledično, rizik od siromaštva je znatno porastao. Više od 50% stanovništva živelo je ispod zvanične linije siromaštva, dok je gotovo jedna četvrtina živela u uslovim ekstremnog siromaštva (INDEC).

Radnički pokret i sindikalno organizovanje

Iz kratkog opisa savremene ekonomske istorije Argentine možemo videti da je klasa industrijskih radnika formirana 30-ih godina 20. veka i da je najpre doživela veliku ekspanziju u uslovima naglašenog državnog intervencionizma

i formiranja velikog broja državnih preduzeća, a potom i brzo opadanje u periodima sukcesivnih kriza i konačnog finansijskog sloma početkom 21. veka. Ove okolnosti imaju značaj za pojavu ERT od 2001. na ovamo. Pojava ERT bila je uslovljena u velikoj meri dugom istorijom radničkih borbi, dugoročnim postojanjem sindikalnih organizacija i razvijenim oblicima kooperativizma, stasalom u uslovima tradicionalnog državnog intervencionizma koji je karakterisao argentinsko društvo sve do početka 70-ih godina proteklog veka.

Rasprave o značaju sindikalnog organizovanja radnika veoma su brojne i traju neprekidno od 19. veka. Sindikalno organizovanje radnika predstavljalo je važan činilac zaštite opštih interesa radničke klase i u Argentini. Štaviše, ova zemlja se karakteriše najdužom tradicijom sindikalizma u Latinskoj Americi. Ako se osvrnemo na period pre dolaska Juana Perona na vlast, možemo reći da je sindikalni pokret u to vreme bio neorganizovan i slab. Tako su u Argentini u vreme vojnog puča 1943. postojala četiri radnička udruženja i to: Nacionalna konfederacija radnika (Confederación General del Trabajo – CGT) koja je već u to vreme bila podeljena na dva sindikata CGT1 i CGT2 (James 2005:21)⁸. Pored ova dva, u isto vreme, bila su aktivna još dva sindikata, doduše sa slabim uticajem i to anarhistički orijentisan *La Federacion Obrera Regional Argentina* (FORA) i sindikalistički orijentisan *La Union Sindical Argentina* (USA)(James 2005:21). Uticaj ovako podeljenog radničkog pokreta bio je veoma ograničen. Ilustracije radi, 1943. godine oko 20% radne snage (uglavnom iz urbanih područja) bilo je uključeno u neki oblik radničke organizacije. Međutim, većina članova sindikalnih organizacija pripadala je tercijskom sektoru, dok se veliki broj industrijskih radnika nalazio na margini svih oblika sindikalnog organizovanja (James 2005:21). I ne samo to: bez obzira što se industrijski sektor, kao što smo prethodno mogli da vidimo, počev od 30-ih godina proteklog veka veoma brzo razvijao, ne bi se moglo reći da je radnička klasa predstavljala dobitnika ovog procesa. Zbog visoke inflacije realni prihodi zaposlenih u to vreme bili su veoma niski. Radno zakonodavstvo gotovo da nije postojalo, dok i tamo gde su se mogli naći njegovi određeni oblici, ispunjavanje zakonskih obaveza bilo je veoma retko. Situacija, međutim, nije bila ništa bolja ni izvan radne sfere: radničke porodice, bez pomoći države, morale su da se suočavaju sa ozbiljnim socijalnim problemima, koji su u velikoj meri bili izazvani veoma brzom urbanizacijom (Ibid).

Tokom perioda od 1943. do 1946. godine došlo je do poboljšanja uslova života radnika i unapređenja socijalnog zakonodavstva. Potom, decenija peronističke vladavine (od 1946. do 1955.) biće obeležena uvođenjem reformi s ciljem nacionalizacije industrije, smanjenja uticaja stranih firmi na politiku zemlje i nizom reformi koje su dovele do poboljšanja društvenog položaja najsiromašnijih delova stanovništva. U tom smislu, ističe se značajna uloga države u uspostavljanju radnog zakonodavstva koje reguliše tržište pune zaposlenosti, participaciju radnika u sindikalnim organizacijama itd. (Clark et al 2012: 199).

Iskustvena evidencija o sindikalnom organizovanju u Argentini između 1940. i 1946. pokazuje da se u periodu pre peronizma broj članova sindikata

8 Reč je o do sada najvećem sindikatu koji je od 1945. pa sve do danas imao jasnu peronističku orijentaciju (Martí 2006: 31).

nalazio u konstantnom porastu još od 1936. Moglo bi se reći da je krajem 30-ih godina prošlog veka (1939) oko 30% industrijskih radnika imalo članstvo u određenom sindikatu. I proračuni drugih autora u velikoj meri se poklapaju sa ovim procenama (Baily 1957). Manje od jedne trećine industrijskih radnika u celoj zemlji i oko 10% svih zaposlenih bili su organizovani; ogromna većina bila je skoncentrisana u Buenos Airesu i Rosariu. Međutim, krajem 1947. desio se ogroman skok broja članova sindikata. Procenjuje se da je CGT u toj godini okupio 1.500.000 članova, dostigavši 1951. čak 3 miliona (nav. prema Murmis y Portantiero 2012: 135). Efekti ekonomskog razvoja zemlje na položaj radničke klase tokom ove decenije bili su više nego vidljivi. Samo između 1946. i 1949. realne zarade industrijskih radnika uvećale su se za 53% (James 2005: 24). I ne samo to: pozitivan odnos države prema osnaživanju sindikalnih pokreta doveo je do širenja sindikalizma, pa je tako 1948. stopa sindikalnog članstva porasla na 30.5% zaposlenog stanovništva, dok je 1954. iznosila 42.5%. Kada je reč o industrijskom sektoru, ta stopa se kretala između 50 i 70%. U periodu između 1946. i 1951. ukupan broj članova sindikata se povećao sa 520.000 na 2.334.000. U industrijskom sektoru (ovde se pre svega misli na tekstilnu industriju i metalurgiju), gde je pre 1946. sindikalni pokret bio slab ili nije ni postojao, sindikati su krajem decenije brojali na stotine hiljada članova⁹ (Ibid).

Ukratko, kada je reč o karakteristikama radničkog pokreta u Argentini, rezultati mnogobrojnih analiza se slažu da 1943. označava prelomnu tačku u sindikalnom organizovanju radničke klase; reč je o završetku tradicionalne faze sindikalizma u kojoj članstvo u sindikatima nije bilo posebno zastupljeno i nastanku masovnog sindikalnog pokreta koji se razvijao pod okriljem same države (Ibid: 138). Ovakav razvoj događaja je imao važne implikacije na kasniju pojavu ERT, jer su u ovom periodu radnici naučili da se organizuju, da se zalažu za svoja prava i neguju egalitarne vrednosti.

Protesti zaposlenih i radničko samoupravljanje

Pre nego što se ukaže na najznačajnije oblike radničkih borbi tokom proteklog veka, neka samo bude napomenuto da su prvi generalni štrajk organizovali lučki radnici još 1902., kao i to da je vremenom došlo do promene karaktera radničkih borbi (nav. prema Santella 2009: 25–26). Naime, tokom 30-ih i 40-ih radničke borbe sve češće se šire na ostale provincije Argentine, gde se posebno ističe provincija Santa Fe (učesće štrajkova organizovanih u ovoj provinciji u ukupnom broju štrajkova kretalo se oko 21%)¹⁰ (Korzeniewicz 1993 nav. prema Santella 2009: 31).

U Argentini postoji istorijski kontinuitet preuzimanja fabrika i to još od 50-ih godina XX veka (Ruggeri 2014: 56), s tim što su se ova preuzimanja odvijala u drugačijem političkom i pravnom okruženju. Hiljadu devetsto pedeset i pete godine došlo je do zauzimanja hladnjače Lisandro de la Torre. Razlozi preuzimanja ove fabrike vezuju se za donošenje zakona kojim je omogućena privatizacija

9 Po prvi put sindikalno su se organizovali i zaposleni u javnom sektoru (James 2005: 22)

10 Ilustracije radi, u periodu od 1930. do 1943. ogromna većina bila je organizovana u unutrašnjosti zemlje.

Opštinske tržnice mesa. Nakon neuspešnih pregovara sa Vladom i određenim sindikatima brutalno je prekinuta okupacija fabrike koja je ubrzo prešla u privatno vlasništvo, što je dovelo do otpuštanja 2.000 zaposlenih (Magnani 2003:22–23). Nakon privatizacije ove fabrike usledio je talas radničkih borbi za koje se ističe da su prema oblicima i ishodima bile bez presedana u istoriji Argentine. Samo tokom 1959. godine izgubljeno je 10.078.138 radnih dana u seriji štrajkova u Buenos Airesu u kojima je učestvovalo 1.400.000 radnika, šest puta više nego u štrajkovima godinu dana ranije (James 2013: 159). Prema podacima Međunarodne organizacije rada (ILO), u 1959. godini ovo je bio najveći štrajk u svetu (Ibid).

Dalje, godine 1964. CGT je inicirao radikalne izmene državne politike kojima je trebalo obuhvatiti veći broj oblasti: oslobađanje političkih zatvorenika, ukidanje represivnog zakonodavstva, očuvanje i stvaranje novih radnih mesta itd. Kako nije došlo do odgovarajućih izmena, usledio je generalni štrajk i zauzimanja fabrika širom zemlje i to u kratkom vremenskom periodu. Talasi parcijalnog ili potpunog zauzimanja fabrika počeli su u maju 1964. i svaki put su obuhvatali stotinak fabrika. Poslednji talas borbi koji se dogodio 1964. obuhvatio je čak 3.400 fabrika. Blizu 50% fabrika u kojima je došlo do okupacije pripadale su sektorima tekstilne industrije i metalurgije u kojima su, kao što smo videli, sindikati bili najbrojniji i najjači. Nakon ovog poslednjeg talasa radničkih borbi usvojen je Zakon o minimalnoj, promenljivoj i zaradi od vitalnog značaja (*Ley sobre salario Mínimo, Vital y Móvil, S.M.V.M*) (Magnani 2003:22–23). Ipak, osim nekih marginalnih slučajeva koji su trajali veoma kratko, radnici nisu uspjeli da preuzmu kontrolu nad fabrikama u periodu pre početka krize neoliberalizma.

Tokom juna 1973. godine, u vreme kratkotrajne vlade Héctora Cámpore, bilo je oko 2.000 slučajeva zauzimanja objekata, i to ne samo fabrika, već i univerziteta, bolnica, televizijskih stanica itd. U ovom periodu dolazi do zauzimanja fabrike za preradu papira Mancuso-Rossi u kojoj su radnici zajedno sa državom uspostavili neku vrstu kontrole u fabrici. Proces donošenja odluka u ovom slučaju bio je podeljen između unutrašnje komisije formirane od predstavnika sindikata i određenog broja radnika (uz posredovanje Ministarstva rada), tako da ne možemo govoriti o radničkom samoupravljanju u punom smislu te reči (García Allegrone et al 2003: 14).

Najpoznatiji slučaj preuzimanja fabrike tokom 70-ih vezuje se za industrijski pojas na jugu provincije Santa Fe 1974. godine. Reč je o preuzimanju petrohemijske PASA, u Rosariu, koja je bila pod kontrolom radnika između 26. jula i 22. avgusta 1974. Deset godina kasnije, sa ponovnim uspostavljanjem formalne demokratije, nakon dugih štrajkova u fabrici Ford u provinciji Buenos Aires, radnici su uspjeli da preuzmu fabriku i otpočnu proces proizvodnje. Ovo je bio jedan od najintenzivnijih radničkih sukoba posle pada vojne diktature (Ruggeri 2014: 56).

Jedna od danas najpoznatijih ERT, metalurgija *IMPA*, datira još iz 1961. godine. Reč je o radničkoj kooperativi, koja je prethodno bila eksproprisana od strane države krajem Drugog Svetskog rata (prvobitno se nalazila u vlasništvu jedne nemačke firme). Ovde treba pomenuti još dve radničke kooperative koje su bile uspostavljene još tokom 50-ih godina. Reč je o fabrici tekstila CITA iz La Plate i štampariji COGTAL, za koje se smatra da su zapravo prave prethodnice ERT u obliku u kom se danas javljaju (Ibid: 57). Kasnije, tokom 80-ih, sistem

zajedničkog upravljanja (La Cogestión de la fábrica) koji je uspostavljen u fabrici keramike Lozadur biće jedan od uspešnijih primera radničkog upravljanja tokom 80-ih godina. Naime, tokom ovog procesa radnici su dobili značajnu podršku sindikata keramičke industrije (u čijem članstvu su činili ogromnu većinu), koji je nakon niza pregovora sa bivšim rukovodstvom i akcionarima predložio zajedničko upravljanje kao moguće rešenje krizne situacije. Imajući u vidu značajno povećanje produktivnosti koje je usledilo, kao i obim zaposlenosti unutar ove fabrike, pojedini autori (Ana Proietti-Bocco 1986) izdvajaju ovaj slučaj kao jedan od najuspešnijih primera radničkog upravljanja (nav. prema Wyczykier 2007: 68). Nažalost, ovakav sistem radničkog organizovanja nije uspeo da preživi krizu hiperinflacije na kraju vlade Raula Alfonsina 1989. godine¹¹.

Ono što je bitno naglasiti jeste da su razlike između slučajeva preuzimanja fabrika tokom perioda od 50-ih do kraja 80-ih i današnjih oblika ERT relativno male: osnovni princip je isti-radnici koji su ostali bez posla preuzeli su bivšu fabriku i uspešno pokrenuli proces proizvodnje u formi radničke kooperative. Međutim, ova preduzeća nisu bila u tako lošem stanju kao većina preduzeća krajem 90-ih i početkom 2000-te, niti je proces preuzimanja fabrika bio u toj meri traumatičan. Ukratko, većina prenosa upravljačkih ovlašćenja iz privatnih i državnih preduzeća na radnike regulisana je ili na osnovu dogovora sa bivšim vlasnicima ili uz pomoć određenih vladinih odredbi i to u znatno povoljnijem ekonomskom okruženju (Ruggeri et al 2014:57). S druge strane, preuzimanja fabrika od 2000. na dalje bila su veoma često obeležena različitim oblicima konflikata (koji su trajali mesecima), poput pokušaja iseljavanja i zastrašivanja putem verbalnih pretnji i fizičkog nasilja od strane bivših vlasnika ili drugih zainteresovanih za prodaju imovine preduzeća, pokušajem policije da vrati vlasnika u posed i protesti čitavog neposrednog susedstva (radnici često žive u blizini fabrika u kojima rade) kako bi se onemogućila ovakva akcija policije i sl.

Kao što je prethodno pokazano, ekonomija Argentine je (kao uostalom i drugih zemalja Latinske Amerike) tokom 70-ih i 80-ih godina proteklog veka počela čvrsto da se usmerava prema neoliberalnim principima; promena društveno-ekonomskih okolnosti uz pad državnog intervencionizma, privatizaciju i nastavak deindustrijalizacije doveli su do dramatičnog pogoršanja uslova života radničke klase. Uzmu li se u obzir opšti životni uslovi radničke klase prethodnih decenija, tržište rada koje se sve do tada karakterisalo punom zaposlenošću (sve do 80-ih bilo je relativno lako pronaći zaposlenje), kao i radničke borbe koje su bile usmerene prvenstveno na poboljšanje uslova rada, a ne na očuvanje zaposlenosti, lako će se razumeti nepripremljenost radnika na masovno zatvaranje fabrika. To će biti jedno od ključnih objašnjenja neuspeha gotovo svih pokušaja zauzimanja fabrika. Radnici ne samo da su morali da se suoče sa teškoćama poput infrastrukturnih problema, pristupa tržištu i uopšte uzet sa problemom ekonomske održivosti, tj. problemima sa kojima će deceniju kasnije morati da se suoče gotove sve ERT, već

---

11 Tri od četiri upravo pomenuta slučaja trenutno se nalaze na „listi” ERT ili su pak blisko povezana sa njima. Dok su CITA i IMPA (bez obzira što nisu promenile svoj pravni status) nakon unutrašnjih sukoba krajem 90-ih danas poznate kao ERT, dotle je štamparija COGTAL deo jedne od najpoznatijih organizacija ERT, Red Grafica Cooperativa.

su, kako se navodi, morali da se suoče sami sa sobom, ne shvatajući da se problem nezaposlenosti pretvorio u ozbiljan strukturalni problem (Ibid: 57–58).

Tokom druge polovine 90-ih postajalo je sve evidentnije da su procesi restrukturiranja ekonomije obeleženi deindustrijalizacijom vodili, takoreći, u slepu ulicu. Masovna nezaposlenost uslovia je radničke pokrete, poznatije kao „piqueteros” (nezaposleni), čiji je najčešći vid organizovane akcije bila blokada puteva, posebno u unutrašnjosti Argentine gde je ranije državna naftna kompanija YPF zapošljavala veliki procenat stanovništva (prve blokade puteva desile su se u Neuquénu i Salti) (Ruggeri et al. 2012:34). ERT koje su se pojavile tokom 90-ih (1992), a koje su uspele da opstanu do danas su *Grafica Campichuelo* i metalurgija *Quilmes Adobar*. Zatim, jedna od poznatijih ERT (s obzirom na svoju veličinu) jeste svakako hladnjača *Yaguane* sa 600 zaposlenih koja se pojavila 1996. godine. Dve godine kasnije radnici već pomenuteradničke kooperative *IMPA* preuzeli su ponovo kontrolu nad kooperativom boreći se da povrate proces proizvodnje. Potom, za početak 2000-te (2002) vezuju se imena *GIP METAL*, trenutno *Union i Fuerza*, sa približno stotinak zaposlenih. Najzad, tokom čitave protekle decenije beležio se konstantan porast broja ERT, među kojima su najpoznatije *Brukman, Zanon, Chilavert, Zanello*. Osim fabrika u strogom smislu reči, mogu se naći i primeri iz sektora usluga, poput klinike *Junin* iz Córdoba i hotela *Bauen* iz Buenos Airesa (Ruggeri 2014: 57–58).

Iako slučajevi preuzimanja preduzeća u periodu između 1950. i 2000. nisu bili izazvani masovnim bankrotima, a osnovni cilj nije bio obnavljanje proizvodnje i očuvanje zaposlenosti, nego pre svega poboljšanje uslova rada, ipak se može reći da u Argentini postoji kontinuitet ovakvog oblika radničkog bunta i organizovane akcije. Ovakva putanja razvoja radničkog pokreta je omogućila relativno brzu reakciju radnika u poslednjoj velikoj finansijskoj krizi i spreman model samoorganizovanja koji je u velikom broju slučajeva omogućio efikasno obnavljanje radnog procesa.

Oporavljena preduzeća: nastanak i razvoj

Pojam *empresa recuperada*, odnosno *oporavljeno preduzeće*, nije postojao u Argentini, niti u u bilo kojoj drugoj zemlji pre 2001. godine. Ovaj pojam je nastao tokom najveće ekonomske krize u istoriji Argentine, 2001. godine. Formulisan od strane samih radnika, ovaj termin je trebalo da ukaže na oporavak radnih mesta, koja bi, kako se ističe, bila izgubljena bez radničke borbe. U tom smislu ERT se određuju „kao jedan socio-ekonomski proces koji podrazumeva prisustvo prethodne firme koja je funkcionisala u obliku tradicionalnog kapitalističkog preduzeća, uključujući u pojedinim slučajevima i legalne oblike kooperativa,¹² gde su radnici na stečajni postupak reagovali samoorganizovanjem i obnavljanjem ili održavanjem proizvodnje na samoupravnim osnovama i u pravnoj formi kooperative”. Ili, drugačije rečeno, radi se o „ekonomskim jedinicama koje su prešle put od kapitalističkog upravljanja do kolektivnog upravljanja od strane

12 Kao što su CITA i IMPA

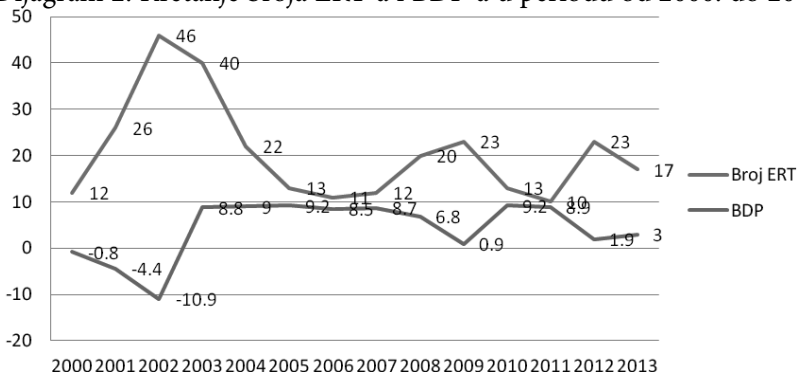
radnika (Ruggeri 2014: 16–18). Prilikom određenja ovog koncepta upotrebljava se pojam *empresa recuperada* (iako bi i pojmovi samoupravna preduzeća ili oporavljena preduzeća u obliku samoupravljanja bili sasvim odgovarajući) zato što je reč o pojmu koji su formulisali sami radnici, koji su ujedno i glavni nosioci ovog procesa. Važno je naglasiti značaj pojma „proces” u svakom od pojedinačnih slučajeva preuzimanja fabrika jer „oporavljena preduzeća nisu samo ona u kojima je ponovo pokrenut proces proizvodnje ili je izvršena eksproprijacija, niti je reč samo o radničkim kooperativama; radi se o jednom dugom i složenom putu koji je doveo do kolektivnog samoupravljanja radnika”. Najzad, ističe se da termin *recuperada* ukazuje ne samo na oporavak radnih mesta, već i na oporavak čitave ekonomije koja je bila pogođena krizom (Ibid).

Ova najopštija odredba ERT odmah upućuje na određene sličnosti između ERT u formi u kojoj danas funkcionišu u Argentini i velikog broja slučajeva iz prethodnog perioda. Naime, kao što smo prethodno mogli da vidimo, to što pojam *empresa recuperada* nije postojao pre 2001. ni najmanje ne znači da su se oporavljena preduzeća u Argentini prvi put pojavila tek 2001. godine (Ibid:17). Koncept *empresa* (ili *fábrica*) *recuperada* nešto kasnije primenjen je i u drugim zemljama Latinske Amerike, poput Brazila, Urugvaja i Venecuele, gde se takođe beleže slučajevi zauzimanja fabrika od strane radnika, s tim da jedino u slučaju Argentine možemo govoriti o masovnosti ovog fenomena (Ruggeri et al 2014a:14–15)¹³.

Prema rezultatima poslednjeg istraživanja, u Argentini postoji više od 300 ERT (311) koja zapošljavaju preko 13000 radnika (Ruggeri et al., 2014). Ovaj broj čini 0.07 % ekonomski aktivnog stanovništva u Argentini (Ministerio de Trabajo, Empleo y Salud, 2013; Vieta, 2013).

Kao što se može videti na Dijagramu 2, najveći broj osnovanih ERT zabeležen je 2002. godine tokom najveće ekonomske krize praćene ogromnim padom BDP-a od čak 10.9%. Uprkos postepenom ekonomskom oporavku zemlje koji je usledio nakon 2002. godine, broj ERT nastavlja da raste.

Dijagram 2. Kretanje broja ERT-a i BDP-a u periodu od 2000. do 2013.

Izvor: Ruggeri et al, 2014

13 Naime, oporavljena preduzeća postoje gotovo u svim zemljama Latinske Amerike, kao i u Meksiku, s tim što su samo u Argentini, Brazilu i Urugvaju uspele da se konstituišu kao pokret ERT (Henriques et al 2014: 107; Martí 2006).

Ovde se ukratko iznose osnovne karakteristike ERT. Podaci iz Tabele 1 pokazuju da se više od polovine ERT nalazi u gradskom i prigradskom području Buenos Airesa. Dalje, značajan procenat ERT može se naći i u severnim provincijama Buenos Aires, Santa Fe i Córdoba. Ovakva distribucija ERT u značajnoj meri je povezana sa strukturom regionalne razvijenosti Argentine, kao i sektorima koji su najviše bili pogođeni ekonomskim krizama (sektor mašinske, tekstilne, grafičke i industrije prerade drveta)¹⁴. Pored toga, regionalna struktura ERT odgovara i istoriji radničkih borbi u Argentini (npr. tradicionalno levičarska provincija Santa Fe).

Tabela 1 Struktura ERT prema regionima

Region	N	%	Broj radnika	% radnika
CABA (Ciudad Autónoma de Buenos Aires)	58	19,00	1902	14,14
GBA (Gran Buenos Aires)	97	31,00	4406	32,76
Provincia de Buenos Aires	46	14,79	1726	12,83
Chaco	9	2,89	343	2,55
Corrientes	5	1,61	454	3,38
Entre Ríos	5	1,61	328	2,44
Santa Fe	26	8,36	1191	8,85
Chubut	3	0,96	45	0,33
Córdoba	14	4,5	1003	7,46
La Pampa	5	1,61	157	1,18
La Rioja	4	1,29	133	0,99
Mendoza	7	2,25	173	1,29
Neuquén	6	1,93	837	6,22
Río Negro	8	2,57	256	1,81
San Juan	2	0,64	39	0,29
Tierra del Fuego	1	0,32	30	0,22
Catamarca	1	0,32	27	0,2
Jujuy	2	0,64	80	0,6
Misiones	4	1,29	93	0,69
San Luis	5	1,61	232	1,72
Tucumán	1	0,32	7	0,05

Izvor: Ruggeri et al., 2014

Kada je reč o distribuciji prema sektorima, podaci pokazuju da se 42% ERT nalazi u sektoru metalurgije, grafičke industrije, industrije prerade mesa i građevinskom sektoru, 19% pripada prehrambenoj industriji, dok se 22% može naći u neindustrijskom sektoru, kao što su zdravstvo, obrazovanje itd. U većini slučajeva radi se o malim i srednjim preduzećima, koja u proseku zapošljavaju po 30 radnika.

Bez obzira na duboko ukorenjenu tradiciju radničkih borbi, sindikalizma i zadrugarstva, ovde se odmah može postaviti sledeće pitanje: kako je bilo moguće da u relativno kratkom periodu (2001–2014) dođe do značajnog porasta broja

14 U periodu od 1993-2001. godine zabeležen je sledeći pad BDP-a u ovim sektorima: tekstilna i industrija prerade kože, -32.9%; grafička industrija, -6,7%; mašinska industrija, -33.2% (Azpiazu y Schorr 2010:153). Prema podacima iz 1993. učešće zaposlenosti u ovim sektorima bilo je preko 50% (samo u mašinskoj industriji učešće zaposlenosti kretalo se preko 30%) (Ibid: 165).

ERT, pogotovo ako se taj broj uporedi sa ostalim zemljama Latinske Amerike i Kariba? Odgovor na ovo pitanje u velikoj meri se može naći u razvijenom pravno-institucionalnom okviru. O čemu se zapravo radi?

Razvijenost pravnog i institucionalnog okvira predstavlja veoma važan interpretativni kontekst za analizu ERT u Argentini. Na koji način zakonski i institucionalni okvir mogu podsticati, ograničavati ili uslovljavati oblike i domete ERT videćemo u nastavku izlaganja. Ovde će najpre biti reči o pravnom okviru, a potom i o ulozi različitih aktera u profilisanju ovog modela radne organizacije u Argentini.

Pravni okvir nastanka ERT

Svaki slučaj preuzimanja ERT ima određene karakteristike i to u zavisnosti od grane delatnosti, toka stečajnog postupka, regionalne distribucije, razloga zatvaranja fabrike i sl. Međutim, bez obzira na moguće linije diferencijacije, zakonsko priznavanje ERT je opšte uzev veoma važno za njihovu stabilnost i održivost. Ovo se posebno odnosi na formativnu fazu procesa u kojoj je potrebno ponovo pokrenuti proces proizvodnje, s tim da nisu retki slučajevi gde je proizvodni proces pokrenut bez odgovarajuće pravne regulative. Odsustvo odgovarajuće pravne regulative kojom se štite prava radnika, „hromost” sindikata u većini slučajeva i predrasude prema ovakvom načinu funkcionisanja, predstavljali su ogromne prepreke „prenosu” neuspešne firme radnicima na kolektivno upravljanje (Ruggeri 2014: 64).

Rezultati istraživanja koji se odnose na pravni status preduzeća pokazuju da je 95% ERT organizovano u formi radničkih kooperativa (Ruggeri et al., 2012: 27). Kao što Ruggeri naglašava, pravna forma radničkih kooperativa je veoma dobro prilagođena principima samoupravljanja na osnovu kojih ERT funkcionišu. Ovakva pravna organizaciona forma omogućava ERT da postanu dobitnici eventualnog procesa eksproprijacije od strane same države (i to postrojenja, mašina i ostale imovine koja je bila u vlasništvu firme). Osim toga, proces preuzimanja firme i upravljačkih funkcija unutar njih ne podrazumeva kontinuitet pravne forme firmi koje su pod stečajem, čime je onemogućeno nasleđivanje dugova bivših vlasnika (Ibid: 28).

Kada je reč o radničkim kooperativama, treba podsetiti da u Argentini postoji duboko ukorenjena tradicija zadrugarstva, posebno radničkog. Već 1928. godine osnovana je prva radnička zadruga (Guarco et al 2013: 161). Danas, prema podacima Nacionalnog instituta za socijalnu ekonomiju (*Instituto Nacional de la Economía Social*, INAES), u Argentini postoji 27.766 kooperativa koje okupljaju čak 15 miliona članova. Međutim, bez obzira na to što učešće radničkih kooperativa u ukupnom broju registrovanih kooperativa dostiže čitavih 77%, one okupljaju samo 112.000 članova. S druge strane, ako se ima u vidu broj zaposlenih u okviru ERT, ovo praktično znači da je svaki deseti član radničkih zadruga u stvari član ERT (Ruggeri 2014: 39; INAES).

Deo objašnjenja gotovo univerzalne primene forme radničkih kooperativa može se naći u tome što je to jedini dostupan pravni okvir pogodan za funkcionisanje ERT. Kako se ističe, reč je o već poznatom modelu na osnovu koga mogu funkcionisati samoupravni oblici organizacije; redovne skupštine radnika,

kao i demokratski proces donošenja odluka predstavljaju principe na kojima se temelji funkcionisanje većine ERT. Drugo, reč je o održivom i pravno priznatom poslovnom modelu. Treće, na osnovu Zakona o kooperativama, članovi zadruga ne odgovaraju svojom ličnom imovinom i oslobođeni su plaćanja poreza na dobit preduzeća. Četvrto, kao kooperative rada, ERT mogu podnositi zahteve za subvencije i kredite koje dodeljuju država i nacionalna asocijacija kooperativa (Vieta 2013; Fajn 2003: 105–106).

Kada se govori o značaju razvijenog pravnog okvira, ovde je neophodno istaći važnost primene Zakona o eksproprijaciji na ERT (*Las leyes de expropiación*), koja je bila inicirana još u početnim fazama ovog procesa i to od strane predstavnika dva najvažnija pokreta ERT, MNER (El Movimiento Nacional de Empresas Recuperadas) i MNFER (El Movimiento Nacional de Fabricas Recuperadas por los Trabajadores). Većina eksproprijacija, međutim, bila je privremena, proglašavajući, od slučaja do slučaja, javnu upotrebu imovine, repromaterijala, opreme ili brenda. Ovim je eksproprišana imovina ustupljena na korišćenje ERT na period od dve godine uz mogućnost produženja ovog prava (Ruggeri 2014: 64–65; Vieta 2010: 305; Vieta and Ruggeri 2009). Upotreba ovakvog pravnog mehanizma bila je, međutim, znatno češća u provinciji Buenos Aires (uključujući i sam grad Buenos Aires) nego u ostalim provincijama Argentine. Odsustvo odgovarajućih pravnih mehanizama u ostalim provincijama¹⁵ dovelo je do nerešenog pravnog statusa mnogobrojnih ERT, što je moralo uticati na način njihovog funkcionisanja (na primer u provinciji Santa Fe i Córdoba). Nije retka situacija da su radnici ERT morali da preuzmu dugove bivših vlasnika ili su u nekim slučajevima nastojali da kupe fabrike koje su prethodno zauzeli (nav. prema Ruggeri 2014: 64–65). Ovde je bitno istaći da su neke ERT uspele da kupe fabrike i na taj način definitivno reše problem vlasništva. Primera radi, fabrika za preradu papira *Unión Papelera Platence* iz La Plate i kooperativa *Mil Hojas* iz Rosaria. S druge strane, ERT poput fabrika keramike *Fasinpat*, bivša Zanón (provincija Neuquén) i fabrika tekstila *Textiles Pigué* (Pigué, prov. Buenos Aires) posle dugogodišnjih borbi uspele su da dobiju rešenje o vlasništvu.

Sledeći važan korak ka uspostavljanju povoljnijeg pravnog okvira za održivost ERT predstavlja reforma Zakona o stečaju (*Ley Nacional de Concursos y Quiebra*), što je bio jedan od prvih zahteva MNER početkom 2002¹⁶. Ovim zakonom (za koji se smatra da je snažno nametao neoliberalne norme) umnogome je olakšano sprovođenje stečajnog postupka. Brzim sprovođenjem stečajnog postupka omogućena je isplata poverilaca, posebno banki, čime je naneta šteta državi i radnicima. Uz to „pražnjenje” preduzeća od strane bivših vlasnika (rasprodaja zaliha i imovine kako bi se stekla dobit u toku stečaja) nije razmatrano kao privredni kriminal. „Uloga” sudstva i sindikata koji su bili uključeni u stečajni postupak bila je da sprovedu brzu likvidaciju svojine (ne uzimajući u obzir gubitak radnih mesta, kao ni proizvodni kapacitet objekata – u mnogim preduzećima bilo je moguće nastaviti proizvodni proces). Sledstveno

15 Funkcionisanje firmi reguliše se zakonima provincije, ne federalnim zakonima

16 Zakon o stečaju 24552 koji je bio na snazi sve do 2011. datira još iz 1995. godine i nastao je na osnovu prethodnog zakona 22 917, koji je usvojen 1983. od strane vojne diktature.

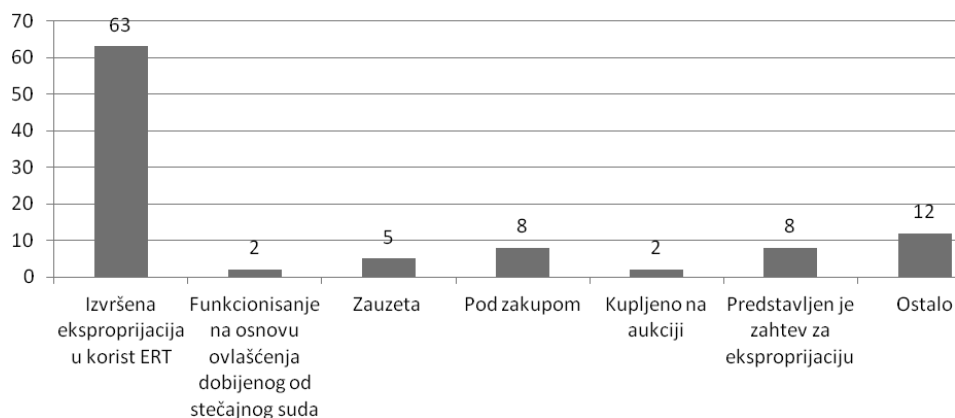
tome, radnici su veoma brzo identifikovali određene odrednice zakona kao suštinski nepovoljne po njihove osnovne interese. U junu 2011. nakon što je jednoglasno prihvaćen od strane oba doma Nacionalnog Kongresa, donet je zakon 26684, čime su uvedene značajne izmene stečajnog postupka. Ono što su ove reforme donele jeste mogućnost kontinuiteta proizvodnog procesa upotrebom likvidirane imovine, ali ne kao vanredno pravno rešenje, već kao način da, ukoliko su ispunjeni odgovarajući uslovi, radnici nastave proizvodni proces. Na ovaj način dugovi poslodavaca prema radnicima mogu da posluže kao kapital za kupovinu preduzeća od strane radnika (Ruggeri 2014).

Bilo je različitih prigovora na reforme stečajnog zakona: prvo, nisu bili jasno utvrđeni kriterijumi na osnovu kojih bi bilo moguće utvrditi izvodljivost ovog procesa. Drugo, uslov da kooperative moraju biti formirane od strane dve trećine bivših radnika znači da u mnogim slučajevima odlazak administrativnog osoblja ili onih koji nisu podržali ovakvu opciju ili su pak uspeali da pronađu drugi posao, znači da neophodan broj članova za osnivanje kooperativa nije mogao biti postignut. Ovaj uslov je onemogućio osnivanje kooperative u slučaju mnogih preduzeća koja su otišla u stečaj. Na kraju, u mnogobrojnim slučajevima neisplaćene zarade radnika bile su daleko ispod vrednosti stečajne mase, tako da radnici nisu mogli da preuzmu fabriku ili su morali da preuzmu deo duga bivših vlasnika (Ruggeri et al 2014:21–22). Upravo će pozivanje na ovde istaknute odrednice zakona biti jedna od kočnica funkcionisanja ERT u obliku radničkih kooperativa (Ibid).

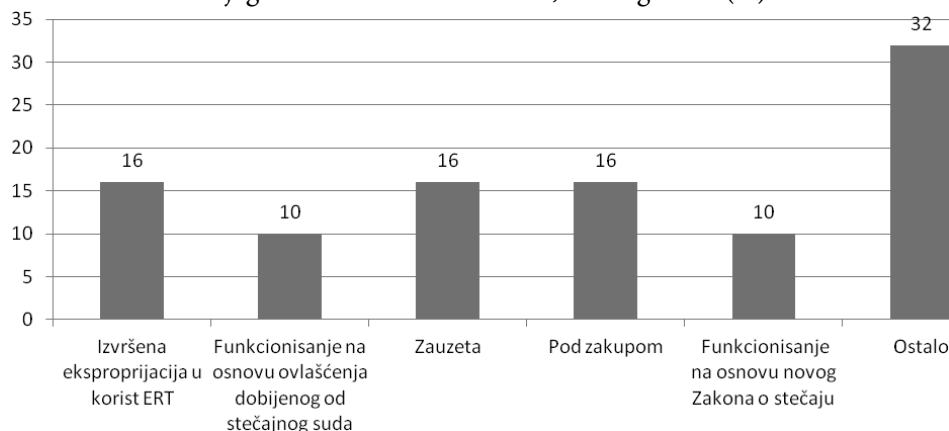
Imajući u vidu usvajanje izmena Zakona o stečaju, moglo bi se očekivati da je u međuvremenu u mnogim slučajevima rešen problem pravnog statusa oporavljenih preduzeća. Kako bi se utvrdili efekti izmene Zakona o stečaju na pravni status ERT neophodan je uvid u istraživačke rezultate koji se odnose na pravni status ERT pre i nakon reforme zakona. Ovde se najpre izlažu rezultati istraživanja iz 2010. (dakle pre izmene zakona), a potom i podaci iz 2013. godine (Ruggeri et al. 2010, 2014).

Na osnovu rezultata istraživanja koji se odnose na pravni status ERT možemo videti da je u 63% slučajeva izvršena eksproprijacija u korist ERT, među kojima je 19% dobilo „konačnu eksproprijaciju, dok se u ostalim slučajevima radi o privremenim eksproprijacijama.

Dijagram 3. Pravni status ERT, 2010. godine (u%)

Dijagram 4. Pravni status ERT, 2013. godine (%)

U poređenju sa rezultatima iz 2010., rezultati iz 2013. pokazuju da se pravna situacija ERT u analiziranom periodu značajno promenila. Ono što je značajno pokazati jeste da je samo u 16% slučajeva izvršena eksproprijacija u korist ERT. Sličan procenat ERT preuzeli su radnici, međutim bez ikakvog pravnog rešenja. Dalje, gotovo jedna trećina nalazi se pod kategorijom ostalo, što uključuje, između ostalog, određenu vrstu transfera ili dogovora sa bivšim vlasnikom, iznajmljivanje objekata ili čekanje na rešenje o eksproprijaciji fabrike. Ovakav disparitet sasvim sigurno nam govori da su efekti Zakona o stečaju bili veoma skromni (Ruggeri et al., 2014: 23). Na osnovu ispitivanih slučajeva, može se zaključiti da predložene reforme zakona nisu dale odgovarajuće rezultate, budući da je samo 10% slučajeva na osnovu novog zakona uspeo definitivno da reši svoj pravni status. Ako se uzmu u obzir i kategorija ERT koja funkcioniše na osnovu ovlašćenja dobijenog od strane stečajnog sudije (što je takođe bilo moguće na osnovu novog zakona), i dalje ostaje ogromna većina ERT koja iz različitih razloga nisu mogla da iskoriste mogućnosti koje su donele izmene zakona (Ibid).

Institucionalni i organizacijski okvir razvoja ERT

U kontekstu razmatranja značaja razvijenog institucionalnog okvira za funkcionisanje ERT počeo se sa analizom uloge sindikalnih organizacija u ovom procesu. Sindikalne organizacije izgubile su na snazi još tokom 60-ih i 70-ih godina proteklog veka, kada su brojni radnički protesti koji su „preplavili” zemlju bili ugušeni od strane vojne diktature. Povratak formalne demokratije 1983. vratio je legitimnost sindikatima, međutim slabljenje organizacione strukture, kao i fragmentisanost sindikata smanjilo je mogućnost njihovog delovanja.

Tokom perioda 90-ih najveći sindikat, Nacionalna konfederacija rada (CGT), podržala je mere ekonomske neoliberalne politike vlade Carlosa Menema (Vieta 2010: 298; Clark et al 2012: 204). Za uzvrat, ovaj sindikat je uspeo da sačuva mnogobrojne privilegije poput monopola unutar sindikalnog predstavljanja radnika, kontrole sredstava koja su namenjena socijalnoj zaštiti radnika, mogućnost aktivnog učestvovanja u oblasti ekonomskog poslovanja putem privatizacije državnih firmi, reforma penzionog i životnog osiguranja itd.

(Martí 2006: 31). Kriza tradicionalnog modela sindikalnog organizovanja bila je praćena pojavom opozicionih sindikata i to: Konfederacije argentinskih radnika (Central de los Trabajadores Argentinos – CTA) i Radničkog pokreta Argentine (Movimiento de Trabajadores Argentinos (MTA)). Odnosi između CTA i CGT posebno su se konstituisali kao suprotstavljeni, i to prvenstveno na planu oblasti delovanja: CTA je nastojao da se u sindikalne organizacije, pored zaposlenih radnika (koji su već bili predstavljeni u okviru CGT-a), uključe nezaposleni, penzioneri, neformalno zaposleni koji u okviru tradicionalnog sindikalnog modela nisu bili predstavljeni (Clark et al 2012: 204; Rebón y Saavedra 2006: 24–25). Suprotstavljajući se neoliberalnoj politici, organizacijsko delovanje dva opoziciona sindikata (CTA i MTA) obuhvatilo je širok spektar protesta (peticije, blokada puteva itd.), kao i brojne društvene sektore koji su bili pogođeni strukturalnim reformama (Svampa, 2005: 210–218 nav. prema Martí 2006: 32). Moglo bi se čak reći da je pre svega CTA predstavljao nešto poput „krovne organizacije” koja je, institucionalno, uspela da prevaziđe strukturalno uslovljenu fragmentaciju radničke klase u Argentini i zastupa njene kolektivne interese¹⁷.

Kada je reč o odnosu sindikalnih organizacija i ERT, postavlja se sledeće pitanje: u kojoj meri su sindikalne organizacije u okolnostima koje su bile obeležene strukturalnim reformama i ekonomskom nestabilnošću podržale proces preuzimanja fabrika. Pre svega, na ovom mestu je značajno pokazati da je stepen sindikalnog organizovanja ERT pre „preuzimanja fabrika” bio izrazito visok. Prema rezultatima istraživanja ERT iz 2010. i 2013. učešće sindikalne organizacije bilo je prisutno u više od 80% slučajeva (Ruggeri et al., 2014:42).

Strukturalno uslovljena pojava ERT (unutar konteksta deindustrijalizacije koji su bili obeleženi deregulacijom tržišta rada, nestabilnošću zaposlenosti) bila je suštinski povezana sa procesima u kojima su tradicionalni sindikati bili veoma oslabljeni (Clark et al., 2012: 205). ERT su se pred sindikalnim organizacijama, posebno onim čiji su ciljevi bili bliži tradicionalnom modelu sindikalizma, (koji je podrazumevao zastupanje interesa „zaposlenih radnika”) pojavile kao nešto potpuno nepoznato (Martí 2006). Primera radi, u slučaju CGT-a proces zauzimanja fabrika bio je viđen kao nešto potpuno „strano”, a radnici kao dezintegracijski činioci sindikalne borbe (Martí 2006: 32). Kako navode pojedini autori, uobičajen način ponašanja tradicionalnih sindikata prema procesu preuzimanja fabrika mogao bi se formulisati na sledeći način: ignorisanje, nemešanje, ambivalentan način delanja i sl. (Rebón y Saavedra 2006).

Ukratko, praktično nijedan sindikat na nacionalnom nivou nije pružio podršku radnicima ERT u formativnoj fazi preuzimanja fabrika. Međutim, određene frakcije sindikata na lokalnom nivou, poput grafičkog sindikata Federación Gráfica Bonaerense, potom frakcije sindikata UOM iz Quilmesa i La Matanze, sindikat Empleados de Comercio iz Rosaria i sindikat iz Neuquén, imale su pozitivan stav prema ovom procesu, dok je Nacionalni sindikat UOM tokom 2004. modifikovao svoj status kako bi omogućio članstvo radnika ERT.

17 Prema različitim procenama do 2010. stopa sindikalnog organizovanja kretala se između 24% i 39%. Argentina i dalje ima najveću stopu sindikalnog organizovanja u Južnoj Americi (Ruggeri et al., 2014: 42).

Dakle, nacionalni sindikati i njihove frakcije su u slučaju ERT zauzimali različite pozicije: od pružanja značajne pomoći, preko pasivne uloge pa sve do otvorenog suprotstavljanja ovom procesu, na čemu ćemo se u nastavku izlaganja opširnije zadržati. Počecemo sa navođenjem nekih od primera u kojima su sindikalne organizacije pružile značajnu podršku procesu konstituisanja ERT. Sindikat metalurgije u Quilmesu imao je ključnu ulogu u konstituisanju prvih ERT, kao i njihovoj održivosti u sektoru metalurgije već tokom 90-ih i to uglavnom u provinciji Buenos Aires. Upravo su radnici ERT pred UOM iz Quilmesa (koji je predstavljao opoziciju nacionalnom sindikatu) bili prepoznati kao članovi sindikata, dok su u nacionalnom sindikatu radnici bili viđeni kao poslodavci (u skladu sa statusom partnera u kooperativi) bez obzira što su se radnici prvobitno identifikovali upravo kao radnici, a ne kao članovi kooperativa (primer Hotela Bauen). Značajnu ulogu UOM iz Quilmesa pružio je i kooperativi Felipe Vallese (ex Polimec), gde su predstavnici radnika sa značajnim sindikalnim iskustvom i snažnom potporom radnika pokrenuli proces oporavka preduzeća. Još jedan od sindikata, koji je doduše nešto kasnije pružio pomoć ERT bio je sindikat grafičke industrije Federación Gráfica Bonaerense. Iako na samom početku nije imao pozitivan stav prema procesu „oporavka” preduzeća u ovom sektoru delatnosti, ovaj sindikat je veoma brzo promenio svoju orijentaciju, postajući jedan od glavnih zagovornika procesa oporavka preduzeća.

S druge strane, postoji veliki broj primera u kojima su sindikati bili protiv preuzimanja preduzeća od strane radnika. Između ostalih ističe se sindikat drvne industrije koji nije pružio nikavu vrstu pomoći fabrici prerade drveta, Maderera Cordoba. Potom, kooperativa Textil CUC (ex Gatic San Martin), gde se sindikat prerade cipela, zajedno sa bivšim vlasnicima, snažno usprotivio formiranju kooperative, bez obzira na to što je zatvaranje fabrike značilo zatvaranja velikog broja radnih mesta, i samim tim gubitak članova sindikata. Značajno je navesti i iskustvo Sindikata UTA (Union Tranviarios Automotor) koji je nekoliko puta uz upotrebu nasilja sprečio pokušaje preuzimanja preduzeća koja su se bavila transportom, i to Transporte Río de La Plata i Transportes del Oeste. Najzad, ostaje da se pomene i jedna od svakako najpoznatijih ERT FaSinPat (ex Zanon) koju karakteriše ambivalentna uloga sindikata (više o tome u Clark et al., 2012: 204). Osim toga, ova fabrika ujedno predstavlja notoran slučaj povezanosti sindikalne borbe, borbe radnika, nezaposlenih i čitave lokalne zajednice u ovom delu Neuquéna (Ibid).

Nedostatak sindikalnih organizacija koje bi mogle da kanališu specifične interese radnika tokom pokušaja preuzimanja fabrika bio je ključni činilac razvoja „mreža solidarnosti” i socijalnog pokreta ERT. Dok je u početnim fazama, podrška u većini slučajeva dolazila „spolja”, od strane pokreta nezaposlenih i građanskih pokreta na nivou lokalne zajednice i susedstva, vremenom na značaju dobijaju oblici podrške koji dolaze od strane samih organizacija ERT. Mreže solidarnosti su u značajnoj meri doprinele održivosti i jačanju otpornosti radnika i u kasnijim fazama razvoja ERT, što praktično znači da se njihov značaj ni u kom slučaju ne sme zanemariti.

Prvi pokret ERT, Nacionalni pokret oporavljenih preduzeća (MNER), nastao još početkom 2000-te, imao je odlučujuću političku ulogu u podsticanju ovog

procesa¹⁸. Iako je na samom početku delovao na neformalan način, ovaj pokret je vremenom uspeo da se institucionalizuje, znatno proširi svoje delatne mogućnosti, kao i mobilizacijsku osnovu za omasovljenje pokreta. Međutim, jedinstvo MNER nije dugo trajalo. Jedan od lidera MNER, Luis Caro, istupio je iz pokreta već 2003. konstituišući novi pokret, MNFRT, uz napuštanje „linije” koju je nastavio da sledi MNER – ‘okupiraj, odupri se i proizvodi’ („Ocupar, Resistir i Producir”) (Ruggeri 2014: 112). Održavajući međusobno suprotstavljene odnose moglo bi se reći da oni svoje pokrete nisu uspeali da preobrazu u institucionalne činioce integracije ERT, nego su oni, naprotiv, nastavili da deluju kao dodatni činioci fragmentacije radnika ERT. Bez obzira na fragmentaciju pokreta njihova uloga u iniciranju ovog procesa, i kasnije podržavanju ERT, bila je od ogromnog značaja.

U procesu konstituisanja ERT na značaju dobijaju i brojne federacije i konfederacije radničkih zadruga. Prema poslednjim dostupnim podacima, danas u Argentini postoji čak 35 federacija radničkih kooperativa (Guarco 2013: 163). Ovde se navode neke od značajnijih federacija i konfederacija. Jedna od organizacija ERT bila je FENCOOTER (Federación Nacional de Cooperativas de Trabajadores de Empresas Reconvertidas). Međutim, ono što je posebno karakterisalo ovu organizaciju jeste zavisnost od državnog aparata, odnosno nizak stepen autonomije (Ruggeri 2014:112). U početnim fazama razvoja ERT značajnu ulogu u provinciji Buenos Aires imala je takođe i federacija kooperativa rada FECOOTRA (Federación de Cooperativas de Trabajo). Međutim, usled svoje usmerenosti na radničke kooperative, FECOOTRA nije uspela na samom početku da objedini one radnike ERT koji su nastavili da se identifikuju kao zaposleni, a ne kao članovi zadruga. Kasnije, zbog povezanosti sa pokretom kooperativa i zvaničnim izvorima finansiranja ova federacija je povratila liderstvo, postajući na taj način značajan akter na polju ERT. Dalje, značajano je pomenuti federaciju FACTA (La Federacion de Cooperativas de Trabajadores Autogestionada) u čijem je osnivanju tokom 2006. učestvovao veći broj ERT iz provincija Santa Fe, Córdoba, potom manji broj ERT iz provincije Buenos Aires, kao i veći broj kooperativa rada koje nisu nastale kao ERT. Gotovo u isto vreme dobija na značaju još jedna organizacija (iako je postojala još od 2004.), ANTA (Asociacion Nacional de Trabajadores Autogestionados) koja je čvrsto stala u odbranu IMPE prilikom pokušaja iseljavanja. Unutar FACTA je, međutim, došlo do odvajanja ogranka iz provincije Santa Fe od ostatka federacije (Ruggeri 2014:114). FACTA je zajedno sa drugim organizacijama aktivno učestvovala u osnivanju nove konfederacije 2008. godine Unión de Cooperativas de Trabajo de la Argentina, koja je okupljala ne samo ERT već i različite radničke kooperative. I ne samo to: ove organizacije su putem INAES-a uspele da uspostave veoma dobre odnose sa državnim aparatom. Najzad, 30. maja 2009. FACTA, FECOOTRA, la Red Grafica Cooperativa i druge federacije radničkih kooperativa osnovale su Nacionalnu konfederaciju radničkih kooperativa, CNCT (Confederación Nacional de Cooperativas de Trabajo), u kojoj ERT, međutim, čine manjinu.

---

18 Već na samom početku procesa nastanka ERT, određeni broj ERT počeo je sa neformalnim okupljenjem oko dve, krajem 1990-ih svakako najpoznatije i veoma važne ERT, hladnjače Yaguane i metalurgije IMPE (Ruggeri 2014: 111).

Istovremeno je država u velikoj meri podržala održavanje ovog procesa. U osnovi, značaj države u procesu uspostavljanja ERT i njihovog jačanja leži u finansijskoj pomoći u vidu subvencija. Kako Ministarstvo rada, tako su i Ministarstvo socijalnog razvoja i INAES vremenom razvili aktivnu politiku prema ERT. Ono na šta je bitno skrenuti pažnju jeste da je upravo INAES sve do sredine prošle decenije u ovom procesu imao marginalnu ulogu, bez obzira na svoje područje delovanja koje je bilo orijentisano na kooperative rada (Ruggeri 2014: 116). Ipak, treba istaći da je na samom početku u okviru INAES-a došlo do formiranja posebnog ogranka koji je bio namenjen isključivo rešavanju problema ERT (UEREK-Unidad Ejecutora de Recuperación de Empresas en Crisis) (opširnije u Heller 2004: 141–144).

Međusobna povezanost ERT javlja se kao veoma značajan činilac osnaživanja ovog sektora, i to tokom celokupnog procesa. Tokom poslednjih nekoliko godina došlo je do formiranja „mrežnih struktura/organizacija” koje okupljaju određeni broj ERT i zadruga koje pripadaju istom sektoru delatnosti, sledeći obrazac jedne od prvih ovakvih organizacija. Reč je, naime, o mreži grafičkih kooperativa (La Red Grafica Cooperativa) koja je svakako jedan od najznačajnijih pokušaja grupisanja samoupravnih organizacija u sektoru grafičke industrije. La Red Grafica Cooperativa danas okuplja više od 30 ERT i radničkih kooperativa u oblasti grafičke industrije. Među mrežnim organizacijama koje okupljaju ERT u okviru ostalih grana delatnosti možemo izdvojiti organizacije u sektoru metalurgije, tekstilne industrije, prerade mesa itd (Red Meralurgica, La Red Textil, FORAL, la Federacion de Cooperativas Autogestionadas de la Carne y Afine) (Ruggeri 2014: 115). Navedene organizacije imaju veoma značajnu ulogu u procesu ekonomskog osnaživanja ERT i to putem jačanja njihove tržišne pozicije, izgradnje kapaciteta ERT, konsolidovanja novih ERT kao radničkih kooperativa, smanjenja proizvodnih troškova kroz zajedničko nabavljanje materijala, roba i usluga, zastupanja opštih interesa radnika itd. (Vieta, 2013: 26).

Najzad, ono što se na osnovu prethodnog pregledajasnog primećuje jeste izražena diverzifikacija uključenih aktera u proces konstituisanja i održavanja ERT. Posebno je uočljiva fragmentisanost unutar pokreta ERT, federacija i konfederacija. I pored uloge koju su imali u ovom procesu, izražena disperzija i heterogenost organizacija jednim delom uslovlila je fragmentaciju pokreta ERT, pa otuda i njegovo slabljenje. S druge strane, ne treba smetnuti s uma da su opšti interesi radnika unutar ERT ostali zajednički, bez obzira na moguće organizacione i političke razlike. Na takav zaključak sasvim sigurno upućuje to što veoma mali broj ERT ističe pripadnost određenoj grupi/organizaciji (Ruggeri 2014:114).

Zaključak

Argentinska preduzeća koja su oporavili radnici predstavljaju poseban oblik radničkog samoupravljanja zasnovan na kulturnom obrascu koji je oblikovan specifičnim istorijskim nasleđem, potpomognut državnim intervencijom u obliku subvencija (koje nisu koristila sva preduzeća) i zakonskih pogodnosti (primena Zakona o eksproprijaciji i izmene Zakona o stečaju) i testiran u

realnom tržišnom okruženju. Dok je stanje argentinske privrede i institucija u vreme ekonomske krize iz 2000/2001. bilokonkretan istorijski okvir za nastanak ERT, mere državne intervencije su važne za njihovu inicijaciju, ali samo tamo gde prvenstveno postoji jasan interes zaposlenih radnika da preduzeće održi poslovanje i njihova sposobnost da se organizuju u kooperativu koja može da obavi sve ključne funkcije privredne organizacije.

Održivost ovih preduzeća nakon inicijalne faze suštinski zavisi od njihovih sposobnosti da očuvaju minimalnu potrebnu produktivnost i da izdrže tržišnu utakmicu. U relativnim brojkama ova preduzeća nisu brojna, niti zapošljavaju značajan udeo radne snage, ali njihov značaj proističe iz činjenice da njihov broj raste u poslednjih desetak godina, da ih ima u različitim privrednim granama i da su rasprostranjena širom Argentine (a i Latinske Amerike). Ova preduzeća ostvaruju uticaj na radnike i njihova udruženja, na kreatore javnih politika, akademsku zajednicu i širu javnost, na način da afirmišu ideje solidarnosti, jednakosti i socijalne pravde, ali i pokazujući da mogu da zaštite rad i svoje zaposlenje i organizuju preduzeće koje je vlasnik odlučio da napusti. Ova uticajnost dobrim delom proističe iz njihove sposobnosti da se povezuju u šire mreže, međusobno pomažu i da svoje ciljeve uklope u širi ideološki okvir. Mreže solidarnosti razvijene na nivou susedstva ili šire lokalne zajednice, preko sopstvenih pokreta ERT, određenih sindikata, federacija, konfederacija itd. olakšali su ne samo početno uspostavljanje ERT, nego i održivost radničkog samoupravljanja. Ukratko, a na osnovu prethodnog izlaganja, moglo bi se zaključiti sledeće: dok je nastanak ERT početkom 2000-ih bio uslovljen drastičnom ekonomskom krizom, dotle je njihova održivost i kasnije rast bio moguć samo zato što je ovakav oblik ekonomskog organizovanja uživao relativno veliku podršku zaposlenih i lokalnih zajednica i zato što su zaposleni pokazali sposobnost da uspostave adekvatnu organizaciju proizvodnje ili pružanja usluga. Naravno, ne smeju se izgubiti iz vida problemi kojima je ovakav način funkcionisanja od samog početka bio značajno opterećen. Ovde se, kao što se dalo videti, prvenstveno misli na, još uvek nerešen, pravni status mnogobrojnih ERT, te probleme koji su povezani sa finansiranjem i „opstajanjem” na tržištu, što, međutim, ovde nije bilo predmet analize.

Literatura:

- Azpiazu, D y Schorr, M. (2010). *Hecho en Argentina: industria y economía, 1976–2007*. Siglo veintiuno, FLASCO, Buenos Aires.
- Cavarozzi, M. (2014). Sufragio universal y poder militar en Yankelovich, P. (comp.) *Historia mínima de Argentina: Una breve síntesis de los hechos, los personajes y los episodios que han definido la Argentina desde la preistoria hasta hoy*, Turner Publicaciones, Madrid y El Colegio de México, A.C., México, D.F.
- Clarc, G., Elena, P. y J. Antivero (2012). La intervención sindical en las empresas recuperadas en la Argentina. Hacia la reconstrucción selectiva de un modelo de justicia social en Ruggeri, A. (comp.) *Las empresas recuperadas. Autogestión*

- obrera en Argentina y America Latina*. Programa Facultad Abierta Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires.
- Comisión Económica para América Latina (CEPAL) <http://www.cepal.org/enterprises: Cooperatively organizing productive life in hard times>. *Labor Studies Journal*, 35(3), 295–321.
- Diaz Alejandro, C.F (1970). *Essays on the Economic history of the Argentine republic*. New Haven and London, Yale University Press.
- Fajn, G. (2003). *Fábricas y empresas recuperadas: Protesta social, autogestión, y rupturas en la subjetividad*. Buenos Aires, Argentina: Centro Cultural de la Cooperación, Instituto Movilizador de Fondos Cooperativo
- Fanelli, J.M. (2012). *La Argentina y el desarrollo económico en el siglo xxi ¿cómo pensarlo? ¿qué tenemos? ¿qué necesitamos?*, Siglo veintiuno, Buenos Aires.
- García Allegrone, V., et al (2003). *Ocupaciones fabriles: un rastreo de las experiencias Históricas* <http://www.aset.org.ar/congresos/6/archivosPDF/grupoTematico03/006.pdf>
- Gonzales Berlando de Quirós, P. (2014). El largo siglo XIX en Yankelovich, P. (comp.) *Historia mínima de Argentina: Una breve síntesis de los hechos, los personajes y los episodios que han definido la Argentina desde la prehistoria hasta hoy*, Turner Publicaciones, Madrid y El Colegio de México, A.C., México, D.F.
- Guarco, A.E. et al (2013). *El cooperativismo argentino: Una esperanzadora mirada al futuro*. InterCoop, Ciudad Autónoma de Buenos Aires.
- Heller, P. (2004). *Argentina 2000/2004, Fabricas ocupadas*. Ediciones Rumbos, Bs. As. Argentina.
- Henriques et al. (2014). Las empresas recuperadas por los trabajadores/as en Brasil: resultados de un relevamiento nacional en Ruggeri et al. (comps) *Crisis y autogestión en el siglo XXI. Cooperativas y empresas recuperadas en tiempos de neoliberalismo*. Peña Lillo, Ediciones Continente, Buenos Aires.
- Instituto Nacional de Estadística y Censos (INDEC), Argentina <http://www.indec.mecon.ar/>
- James, D. (2013). *Resistencia e integración: El peronismo y la clase trabajadora Argentina*, Siglo veintiuno, Buenos Aires.
- López, A. (2006). *Empresarios, instituciones y desarrollo económico: el caso argentino*, CEPAL, Oficina Buenos Aires.
- Magnani, E. (2003). *El cambio silencioso. Empresas y fábricas recuperadas por los trabajadores en la Argentina*. <http://www.elcambiosilencioso.com.ar/wp-content/uploads/2011/01/elcambiosilencioso.pdf>
- Martí, J.P. (2006). *Desafíos en la relación entre empresas recuperadas y movimiento sindical en Argentina y Uruguay*. http://biblioteca.clacso.edu.ar/Costa_Rica/dei/20120710042042/desafios.pdf
- Ministerio de Trabajo, Empleo y Seguridad Social, República Argentina. <http://www.trabajo.gov.ar/>
- Murmis, M. y Portantiero, J., C. (2012). *Estudios sobre los orígenes del peronismo*. Siglo veintiuno, Buenos Aires.

- Rebón, J. y Saavedra (2006). *Empresas recuperadas: La autogestión de los trabajadores*. Capital intelectual, Buenos Aires.
- Ruggeri, A. (2014). *¿Qué son las empresas recuperadas? Autogestión de la clase trabajadora*. Peña Lillo, Ediciones Continente, Buenos Aires.
- Ruggeri, A. et al. (2014). *Informe del IV relevamiento de Empresas Recuperadas en la Argentina. Las empresas recuperadas en el período 2010–2014*. Programa Facultad Abierta Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires. Secretaría de Investigación/Secretaría de Extensión Universitaria.
- Ruggeri et al (comps) (2014a). *Crisis y autogestión en el siglo XXI. Cooperativas y empresas recuperadas en tiempos de neoliberalismo*. Peña Lillo, Ediciones Continente, Buenos Aires.
- Ruggeri, A. et al. (2010). *Informe del Tercer Relevamiento de Empresas Recuperadas por sus trabajadores. Las empresas recuperadas en la Argentina 2010*. Programa Facultad Abierta Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires. Secretaría de Investigación/Secretaría de Extensión Universitaria.
- Santella, A. (2009). *De la revolución a la movilización. Las huelgas generales en Argentina, 1902–2002. Notas preliminares e hipótesis*. Instituto de investigaciones Gino Germani Facultad de Ciencias Sociales Universidad de Buenos Aires Argentina.
- Vieta, M. (2010). The social innovations of autogestión in Argentina's worker-recuperated. Enterprises Cooperatively Reorganizing Productive Life in Hard Times. *Labor Studies Journal* vol. 35 no. 3 295–321
- Vieta, M. (2013). *The emergence of the empresas recuperadas por sus trabajadores: a political economic and sociological appraisal of two decades of self-management in Argentina*. Euricse Working Paper Series.
- Vieta, M., & Ruggeri, A. (2009). Worker-recovered enterprises as workers' cooperatives: The conjunctures, challenges, and innovations of self-management in Argentina and Latin America. In D. Reed & J.J. McMurtry (Eds.), *Cooperatives in a global economy: The challenges of co-operation across borders* (pp. 178–225). Newcastle Upon-Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing
- Wyczykierm, G. (2007). *De la dependencia a la autogestion laboral: sobre la reconstrucción de experiencias colectivas de trabajo en la Argentina contemporanea* http://flacsoandes.edu.ec:8080/dspace/bitstream/10469/1058/1/Tesis_Gabriela_Wyczykier.pdf
- Zanatta, L. (2014). El peronismo en Yankelovich, P. (comp.) *Historia mínima de Argentina: Una breve síntesis de los hechos, los personajes y los episodios que han definido la argentina desde la praistoria hasta hoy*, Turner Publicaciones, Madrid y El Colegio de México, A.C., México, D.F.

Note for No 3/2014:

The paper “Keeping on Employment Through Workers’ Self Management: the Case of the Argentinian Empresas Recuperadas” (authors: Slobodan Cvejić and Irena Petrović) published in SOCIOLOGIJA, Vol. LVI (2014), N° 3 is based on the research that has been conducted in the framework of the project “International Research Exchange on Cooperatives” - INT.RE.COOP <<http://int.re.coop/>>(PIRSES-GA-2012-318991), funded by the European Commission under the Marie Skłodowska-Curie Actions (FP7-PEOPLE-2012-IRSES)